ՍԱՂՄՈՍԱՎԱՆՔԻ ԳՐԱՑՈՒՑԱԿԻ ԳՐՎԵԼՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

ՎԻԿՏՈՐ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆՑ

Գրացուցակը գրադարանային ունեցվածքի ցանկն է։

Հնում էլ գրադարաններում կազմվել են գրացուցակներ։ Միջնադարում թե՛ եվրոպական, թե՛ հայկական գրադարաններում, այս ցուցակներն առաջին հերթին գույքացուցակի դեր էին կատարում, բայց, ամենայն հավանականությամբ, դրանց օգնությամբ նաև սպասարկում է կատարվել։ Միջնադարյան Հայաստանի գույքացուցակ-գրացուցակներից միայն Սաղմոսավանքինն է հասել մեզ։

1912 թ. մայիսի 29-ին Սաղմոսավանքի[1] ձորի այրերից մեկի սեղանի խորշում Խ. Դադյանը հայտնաբերել է մի քանի մագաղաթյա պահպանակներ ու Սաղմոսավանքի գրատան գրքերի ցուցակը և 1913 թ. հրատարակել[2]։

Գրացուցակը գրված է երկու թերթի չորս երեսների վրա՝ «Այս գիրք Սաղմոսավանից» վերնագրով։ Մագաղաթյա թերթերի բարձրությունը 8, իսկ լայնությունը՝ 6 սմ է, գիրը՝ նոտրգիր, միասյուն։ Ցուցակի կազմողները գրել են գրադարանի գրքերի անունները, յուրաքանչյուր անվան դիմաց նշել օրինակների քանակը, տվել գրքի նյութի, գրատեսակի, գրքի վիճակի մասին տեղեկություններ։ Ահա մի քանի օրինակ.

«Ինն աւետարան երկաթագիր որն մագ[ա]ղ[ա]թ, որն թուղթ։

Դ. Տօնապա[տ]ճառ։

Բ. Սարգիս գիրք, մէկ հին, մէկ նոր» (1ա էջ)։

«Ա. Գիր ամենահրաշն մէջ և այլ բազում խրատական բանք և սահմանք» (1 բ էջ)։

«Ա. Գիրք եւ Յովհաննես վարդապետի» (2ա էջ)։

«Ա. Հին գիրք եւ ժողովածու խառն և խուռն» (2բ էջ)[3] և այլն։

Գրացուցակում այս ձևով նշված է ընդամենը 113 գիրք։ Խ. Դադյանը գրացուցակը չի թվագրել։ Ավելի ուշ Ռ. Իշխանյանը Սաղմոսավանքի գրացուցակը համարել է XV դ. գործ[4], և այդ թվագրումով էլ այն մտել է մասնագիտական գրականության մեջ[5]։ Սակայն փաստերը վկայում են, որ Սաղմոսավանքի գրացուցակը ստեղծվել է XIII դ. առաջին կեսում։

---

[1] *Սաղմոսավանքը գտնվում է Աշտարակի շրջանի հյուսիսային կողմում, Քասաղ գետի աջ ափին։ Հնում մտել է Արագածոտն գավառի մեջ։*

[2] *Խաչիկ Ծ. վարդապետ, Նորագյուտ մագաղաթյա նոտրգիր ցուցակ Սաղմոսավանից Մատենադարանի («Շողակաթ», Վաղարշապատ, 1913)։*

[3] *Նույն տեղում, էջ 167—169։*

[4] *Ռ. Իշխանյան, Հայ մատենագիտության պատմություն, պրակ Ա, Երևան, 1964, էջ 124։*

[5] *Է. Կորկոտյան, Գրադարանային գրացուցակներ, մեթոդական ձեռնարկ գրադարանավարների և գրադարանային բաժնի ուսանողների համար, Երևան, 1976, էջ 20։*

Գրացուցակի տակ կա մի ընծայաբերական հիշատակարան, որի վրա, սակայն ցարդ ուշադրություն չի դարձվել, մինչդեռ նրա ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս որոշելու գրացուցակի գրվելու ժամանակը։ Ահա այդ հիշատակարանը. «Շնորհ[ի]ք բարերարին ա[ստուծո]յ, ես Վաչէ, որդի Քրիստին, որդւոյն Վաչէի և եղբայրն իմ Դաւիթ, և ամուսինն իմ Մամախաթունն ցանկացաք զսեր արարչին և շինեցաք սուրբ ուխտս Սաղմոսավանք և ետու հալալ ընչիցն ԺՌ սպիտակ և առի մեծ պատրոնէն՝ Զաքարիայէն գմուլքն Ս[ա]ղ[մո]սավանից և կէսն իմ եղբօրն պարոն Դաւթին հոգւոյն որ առ Ք[րիստո]ս է փոխել։ Վերստին հաստ[ատ]եցի մլքի կէսն վախմ դուռն Ս[ա]ղ[մո]սավանից։ Եթէ իմոց և օտարաց և այլ և այլ անէ երեղ ս[ուր]բ ժ[ո]ղ[ո]վոյն նվազեալ եղիցի, մասն Ուդայի առցէ և պատիժն Կայենի կրէ։ Ի թվ[ա]կ[ա]նին ՈԿԴ-ին»[6]։

Տեսնենք, թե ո՞վ է հիշատակարանի հեղինակ Վաչեն և ե՞րբ է գործել։

Ինչպես հայտնի է, XIII դ. սկզբներին Զաքարե և Իվանե Զաքարյանները գրավելով Արագած լեռան ստորոտները, այդտեղ հաստատեցին Վաչե Ա Վաչուտյանին՝ նրան տալով Նիգ ու Արագածոտն գավառները. Արարատյան կողմնակալի պաշտոնը և իշխանաց իշխան տիտղոսը[7]։ Այս Վաչեն և նրա հաջորդները շինարարական մեծ աշխատանքներ կատարեցին իրենց հայրենի հողերում և մշակութային այլ կենտրոններում։ Հենց այս Վաչեի թոռն է հիշատակարանագիր Վաչեն՝ Քրդի որդին։

Վաչե Ա Վաչուտյանը 1215 թ. ավարտեց Սաղմոսավանքի կաթողիկե եկեղեցու կառուցումը։ Դարի 40-ական թվականներին եկեղեցուն կից գավիթը կառուցում է նրա թոռը՝ Քուրդ իշխանաց իշխանի որդի Վաչե Բ-ն։ Համալիրի վերջին կառույցը դրատունն է. այն 1255 թ. կառուցել է Քուրդ իշխանը, կնոջ՝ Խորիշահի, համագործակցությամբ։ Գրատունը կառուցվել է նրանց վաղամեռիկ դստեր՝ Մամախաթունի հիշատակին։

Մենք արդեն տեսանք, որ հիշատակարանագիր Վաչե Բ-ն՝ Սաղմոսավանքի գավիթը կառուցողը, վանքի գրատունը կառուցած Քուրդ Վաչուտյանի որդին է։ Այժմ տեսնենք, թե երբ է նա գործել։ Հիշատակարանի տակ նշված թվականը՝ ՈԿԴ (1215), սխալ է։ Ճիշտ թվականը որոշելու գործում մեզ օգնում է հիշատակարանում նշված պատրոնի՝ Զաքարեի անունը, որից Վաչե Բ-ն գնել է Սաղմոսավանքին տված ընծաները։ Քննվող 1215 թ. Զաքարե ամիրսպասալարը մահացած էր, ուստի չէր կարող հիշատակվել ընծայաբերականում։ Հետևաբար, այս Զաքարեն Զաքարե ամիրսպասալարի թոռն է՝ Շահնշահի որդին։ Զաքարե Բ-ն և Վաչե Բ-ն չէին կարող 1215 թ. գործարք կնքել, քանի որ կա՛մ դեռ չէին ծնվել, կա՛մ մանկահասակ էին։ Մեր հիշատակարանի թվականի (ՈԿԴ) մեջ տասնավորը՝ Կ(60)-ն պետք է սրբագրել Ղ(90)։ Այդ դեպքում հիշատակարանի գրվելու ժամանակը կլինի 1245 թ., որը համընկնում է Զաքարե Բ-ի և Վաչե Բ-ի գործելու ժամանակին։

Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ XIII դ. գործիչը չէր կարող հիշատակարան գրել XV դ. ստեղծված գրացուցակի վրա։ Ուրեմն, գրացուցակը և ընծայաբերական հիշատակարանը ժամանակակից են։ Հիշատակարանը գրվել է 1245 թ., իսկ գրացուցակը կարող էր կազմվել ավելի շուտ, երբ անհրա-

---

6 «Շողակաթ», էջ 169։

7 «Զ ա ք ա ր ի ա յ սարկաւագի պատմագրութիւն», հ. Գ, Վաղարշապատ, 1870, էջ 12։

ժեշտություն է առաջացել իմանալու, թե մշակութային նորաստեղծ օջախում ինչքան գրքեր կան, ինչ վիճակում են դրանք կամ ամենաուշը 1245 թ., երբ նրա վրա գետեղվել է Վաչե Բ-ի ընծայաբերական հիշատակարանը։

Մենք չենք կիսում Ռ. Իշխանյանի նաև այն կարծիքը, որ «XV դարում Սաղմոսավանքի գրատունը իր մեծությամբ այն ամենախոշոր գրադարաններից չէր, որոնք կային դրանից առաջ և այդ նույն ժամանակաշրջանում Հայաստանի մեջ։ Բացի այդ, հիմք կա մտածելու, որ ցուցակում ընդգրկված է Սաղմոսավանքի գրականության մի մասը»[8]։

Այս միտքն իր հերթին արդյունք է գրացուցակը XV դ. թվագրելու. բացի այդ, գրացուցակն անպայման պետք է ընդգրկեր վանքում պահվող ամբողջ գրականությունը։ Արդեն նշվեց, որ Սաղմոսավանքի եկեղեցական համալիրը կառուցվել է 1215—1255 թթ.։ Հենց այդ շրջանում էլ, ամենաուշը՝ 1245 թ., կազմվել է գրացուցակը։ Այդպիսով, գրացուցակն արտացոլում էր նորաստեղծ մշակութային օջախի գրադարանի ունեցվածքը և այդ է պատճառը, որ նրա ֆոնդը այդքան աննշան էր (113 կտոր գիրք)։ XIII դ. երկրորդ կեսում և XIV—XV դդ. Սաղմոսավանքը ծաղկում է ապրել. այստեղ գործել են տասնյակ գրիչներ ու մշակութային գործիչներ։ Նրանք ստեղծել են բավական մեծ թվով գրքեր, որոնց միայն աննշան մասն է հասել մեր օրերը։ Կարծում ենք, որ XIII—XV դդ. Սաղմոսավանքի գրատունը Հայաստանի խոշոր գրատներից է եղել։

ВРЕМЯ СОЗДАНИЯ САГМОСАВАНКСКОГО КАТАЛОГА

ВИКТОР ПЕТРОСЯНЦ

Резюме

В 1912 г. Х. Дадьяном был найден каталог книг Сагмосаванкского книгохранилища. Позднее каталог был неверно датирован XV в. В конце каталога имеется памятная запись Ваче II— одного из представителей княжеского дома Вачутян, жившего в середине XIII в. Памятная запись относится к 1245 г., каталог тоже был создан в это время.

---

8 Ռ. Իշխանյան, նշվ. աշխ., էջ 124։